

XIZMAT KO'RSATISH TARMOQLARIGA INVESTITSIYA JALB QILISHDA RISKLARNI IDENTIFIKATSIYA QILISH VA BAHOLASH USULLARI

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli

Qarshi davlat universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi

Email:shahbozhazratqulov@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5600-6251>

Annotatsiya. *Ushbu tezisda xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilish jarayonida yuzaga keladigan asosiy risk turlari hamda ularni identifikatsiya qilish va baholash usullari yoritilgan. Xizmatlar sohasiga xos bo'lgan bozor beqarorligi, talabning o'zgaruvchanligi va institutsional omillar investitsion risklarning kuchayishiga sabab bo'lishi asoslab berilgan. Tadqiqotda moliyaviy, bozor va operatsion risklarni aniqlashda ekspert baholash, risk-matritsa va sezgirlik tahlili kabi usullarning qo'llanishi tahlil qilinadi. Olingan xulosalar xizmat ko'rsatish tarmoqlarida investitsion qarorlar samaradorligini oshirish va risklarni kamaytirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Xizmat ko'rsatish tarmoqlari, investitsiya, investitsion risk, risklarni identifikatsiya qilish, risklarni baholash, risk-menejment.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi ustuvor sohalardan biriga aylanib bormoqda. Xizmatlar sohasi bandlikni oshirish, aholining turmush darajasini yaxshilash hamda yalpi ichki mahsulot tarkibida yuqori ulushni shakllantirish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan, mazkur tarmoqlarga investitsiya resurslarini jalb etish iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Biroq xizmat ko'rsatish tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, mahsulotning nomoddiyligi, iste'mol va ishlab chiqarish jarayonlarining bir vaqtda amalga oshirilishi, talabning mavsumiy va kon'yunkturaviy tebranishlarga yuqori darajada bog'liqligi investitsion faoliyatda risklarning kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, bozor muhitidagi beqarorlik, institutsional cheklovlar, moliyaviy resurslar qiymatining o'zgarishi hamda innovatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi investorlar uchun qo'shimcha noaniqliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilish jarayonida risklarni tizimli ravishda identifikatsiya qilish va ularni baholash usullarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Risklarni aniqlash va baholash investitsion qarorlarning asoslanganligini oshirish, ehtimoliy yo'qotishlarni

kamaytirish hamda investitsion loyihalarning barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda sifat va miqdoriy baholash usullaridan kompleks foydalanish investitsion risk-menejment tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tezisda xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilishda yuzaga keladigan asosiy risk turlari, ularni identifikatsiya qilish hamda baholashning uslubiy yondashuvlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari xizmatlar sohasida investitsiya jozibadorligini oshirish va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Hozirgi vaqtda jahon iqtisodiyotining globallasuvi sharoitida zamonaviy xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi yuqori ixtisoslashuv darajasi bilan tavsiflanadi. Ayni paytda mamlakatimizda iqtisodiyotning zamonaviy tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashga qaratilgan islohotlar natijasida xizmat ko'rsatish va servis sohasida tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Buning samarasida xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi barqaror o'sib bormoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida "... birinchi navbatda, aholiga xizmat ko'rsatishni jadal rivojlantirishga yo'naltirilgan sifatli xizmat ko'rsatishning sifat jihatidan yangi darajasiga o'tish orqali xizmat ko'rsatish va servis sohasini modernizatsiya qilish" ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasidan samarali foydalanish asosida mehnatning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishning ilmiy-uslubiy va amaliy jihatlarini o'rganish bu vazifalarni samarali hal etishdan iborat. Mamlakatimizda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sish sur'atlarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar islohotlar strategiyasi muvaffaqiyati, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatimiz taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlarida erishilgan yutuqlarning amaliy ifodasidir. Bugungi kunda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning joriy va istiqbolli chora-tadbirlarini belgilashda tarmoq va tarmoqlarning rivojlanish darajasi va ularning kadrlarga bo'lgan talabini har tomonlama hisobga olishni, ushbu jarayonlarning ta'siri nuqtai nazaridan iqtisodiyotni rivojlantirish dasturlarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Binobarin, iqtisodiyot rivojining muhim omili bo'lgan xizmatlardan samarali foydalanish kelgusidagi strategik rivojlanishning muhim omilidir. Respublikamiz iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida shaxsiy xizmatlardan samarali foydalanishni aniqlash vositalaridan biri mehnat samaradorligini oshirish manbalari va zaxiralarini aniqlash hisoblanadi. Shuning uchun mehnat unumdorligi ko'rsatkichining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini yetarlicha o'rganish uchun o'zaro bog'liq bo'lgan mehnat ko'rsatkichlarini har tomonlama tahlil qilish zarur. Bizningcha, barcha moddiy va mehnat resurslaridan samarali foydalanish asosida yuqori mehnat natijalariga erishish mehnat samaradorligini oshirishning asosiy mezon hisoblanadi. Jahon amaliyotida hududlarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda investitsiya

jozibadorligini oshirish bo'yicha maqsadli strategiyalarni ishlab chiqish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun faol investisiya siyosatini olib borish va investitsiya muhitining investitsion jozibadorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish muhim ahamiyatga ega. Jahon amaliyotida hududlarning investisiyaviy jozibadorligini oshirishning maqsadli strategiyalarini ishlab chiqish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha faol investisiya siyosatini olib borish, investisiyaviy jozibadorlikni amalga oshirishni ta'minlash bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy sharti sifatida investitsiya faoliyatini jadallashtirish, barqaror va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, mahalliy va xorijiy investorlarga imtiyozlar va kafolatlar berish, ushbu jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun davlat tomonidan tartibga solish, shu jumladan yillik milliy va hududiy investitsion dasturlarni amalga oshirish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirildi. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning erkin kirib borishini ta'minlash va xalqaro talablar asosida infratuzilmani shakllantirish maqsadida institutsional o'zgartirishlar, ya'ni huquqiymе'yoriy hujjatlar, standartlar va talablar ishlab chiqildi, boshqaruv tuzilmalari takomillashtirildi. So'nggi yillarda hududlarda xizmat ko'rsatish sohasi o'sayotganini ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Andijon, Toshkent. O'zbekistonda iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, aholi daromadi va turmush sifatini oshirishning muhim omili va yo'nalishlaridan biri hududlarning investisiyaviy jozibadorligini oshirishdan iborat. Mamlakat iqtisodiyoti uchun erkin iqtisodiy zonalarining mazmun-mohiyati hududni jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mahalliy va xorijiy kapitalni, istiqbolli texnologiyalar va boshqaruv amaliyotini jalb etish maqsadida tashkil etilgan, aniq belgilangan ma'muriy chegaralari va alohida huquqiy tartibga ega bo'lgan alohida ajratilgan hududlardir. Erkin iqtisodiy zonalar jahon iqtisodiyotining muhim bo'g'ini bo'lib, ko'plab mamlakatlarga xorijiy investitsiyalar jalb etilib, o'zining ijobiy samarasini ko'rsatmoqda. EIH turli mamlakatlarda turli shakllarda mavjud bo'lib, ularni asosan bitta xususiyat, ya'ni ushbu hududlarda joriy etilgan imtiyozli shartlar birlashtiradi. Bunday qulay muhit xorijiy sarmoyani jalb etishning samarali usullaridan biridir. EIHlar bugungi integratsiya va globallashtirish jarayonlarida asosiy omil hisoblanadi. EIHlar xorijiy investorlarni jalb qilish orqali kapitalning xalqaro almashinuviga olib keladi, integratsiya esa transmilliy kompaniyalar oqimi orqali jarayonni yuqori darajaga olib chiqadi. O'zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi sharoitida mamlakatimizda eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy rivojlantirish siyosatini amalga oshirish va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilishda erkin iqtisodiy zonalaridan foydalanish, shuningdek, import o'rnini bosuvchi yuqori - texnologik ishlab chiqarish. Rivojlangan davlatlar, ayniqsa, jahon iqtisodiyoti jadal

rivojlanayotgan Xitoy, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlarning tashqi savdo siyosati tajribasidan samarali foydalanish milliy iqtisodiyotimiz rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shunga ko'ra, milliy iqtisodiyotni shakllantirishda bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish orqali mamlakatning tashqi savdo va eksport salohiyatini oshirish, xususan, erkin iqtisodiy munosabatlarni o'rnatish masalasini beradi. mamlakatdagi zonalar. va ularni tartibga solish usullarini yanada takomillashtirish zarurati. Erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish va samarali olib borishda xorijiy davlatlar tajribasi va usullaridan samarali foydalanish bugungi kunning eng muhim masalalaridan biridir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi", ya'ni "Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish to'g'risida"gi Farmonining uchinchi yo'nalishida ta'kidlanganidek: milliy iqtisodiyot barqarorligi, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqish, mahsulot va materiallarni eksport qilish. Xizmat ko'rsatish sohasi bozor iqtisodiyotiga o'tgan mamlakatlar iqtisodiyotida ustuvor o'rinni egallaydi. Xizmatlar bozori tarkibi xizmatlarning yangi istiqbolli turlari - bank-moliya, sug'urta, axborot-kommunikatsiya xizmatlari va maishiy xizmatlarni rivojlantirish hisobiga takomillashib bormoqda. Xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilish jarayonida risklar ko'p qirrali bo'lib, ularning kelib chiqishi ichki va tashqi omillar bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu risklarni samarali boshqarish, avvalo, ularni to'g'ri identifikatsiya qilishdan boshlanadi. Amaliyotda xizmatlar sohasida eng ko'p uchraydigan risklar moliyaviy, bozor, operatsion va institutsional risklar guruhiga ajratiladi. Moliyaviy risklar kapital qiymatining o'zgarishi, pul oqimlarining beqarorligi va likvidlik yetishmovchiligi bilan ifodalanadi. Bozor risklari esa talab hajmining pasayishi, raqobatning kuchayishi hamda iste'molchilarning xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Risklarni identifikatsiya qilishda ekspert baholash, mantiqiy tahlil va risk xaritalari (risk-matritsa) keng qo'llaniladi. Ushbu usullar yordamida risklarning yuzaga kelish ehtimoli va ularning investitsion loyihaga ta'sir darajasi aniqlanadi. Xizmat ko'rsatish tarmoqlarida sifat baholash usullari muhim ahamiyat kasb etib, ular dastlabki bosqichda noaniqliklarni aniqlash va ustuvor risklarni saralash imkonini beradi. Risklarni baholash jarayonida miqdoriy usullardan foydalanish investitsion qarorlarning asoslanganligini oshiradi. Sezgirlik tahlili investitsion ko'rsatkichlarning (daromadlilik, xarajatlar, talab hajmi) o'zgarishiga loyiha natijalarining qanchalik ta'sirchanligini aniqlashga xizmat qiladi. Ehtimollik tahlili va integral risk ko'rsatkichlari esa risklarning umumiy darajasini baholash va investitsion loyiha baholashning barqarorligini aniqlash imkonini beradi. Xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilishda risklarni identifikatsiya qilish va baholashning kompleks yondashuvi investorlar uchun axborot shaffofligini oshiradi, risklarni

minimallashtirish choralarini belgilashga zamin yaratadi hamda investitsion muhitning jozibadorligini kuchaytiradi.

Xulosa. Xizmat ko'rsatish tarmoqlariga investitsiya jalb qilish jarayonida risklarni identifikatsiya qilish va baholash investitsion faoliyat samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida xizmatlar sohasiga xos bo'lgan moliyaviy, bozor, operatsion va institutsional risklarning investitsion qarorlarga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berildi. Risklarni aniqlashda ekspert baholash va risk-matritsa kabi sifat usullaridan, baholashda esa sezgirlik va ehtimollik tahlili singari miqdoriy yondashuvlardan kompleks foydalanish investitsion loyihalarning barqarorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Xulosa qilib aytganda, xizmat ko'rsatish tarmoqlarida risklarni boshqarishga tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv investitsion yo'qotishlarni kamaytirish, investorlar ishonchini mustahkamlash hamda investitsiya jozibadorligini oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Damodaran A. **Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset.** – New York: Wiley, 2012.
2. Brealey R., Myers S., Allen F. **Principles of Corporate Finance.** – New York: McGraw-Hill, 2019.
3. Gulomov S.S., Karimov B.A. **Investitsiyalarni boshqarish.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
4. Xolmuminov Sh.R. **Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyoti va menejmenti.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Hopkin P. **Fundamentals of Risk Management: Understanding, Evaluating and Implementing Effective Risk Management.** – London: Kogan Page, 2018.
6. Chapman C., Ward S. **Project Risk Management: Processes, Techniques and Insights.** – Chichester: Wiley, 2011.
7. Ковалёв В.В. **Инвестиции и инвестиционный анализ.** – Москва: Юрайт, 2020.
8. Балабанов И.Т. **Риск-менеджмент.** – Москва: Финансы и статистика, 2017.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **“2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”** PF–60-son Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.